Це версія файлу http://philology.lnu.edu.ua/visnyk/43_2010/43_2010_Czornopyskyj.pdf у форматі HTML.
G o o g l e автоматично генерує гіпертекстові версії документів, знайдених в Інтернеті.

ВІСНИК ЛЬВІВ. УН-ТУ
Серія філол. 2010. Вип. 43. С. 24-30

VISNYK LVIV UNIV.
Ser. Philol. 2010. Is. 43. P. 24-30

УДК 001-057.4(477)“19”(092)Г.Нудьга:801.81

НАЙДАВНІША ВІРШОВАНА САТИРА В ЛІТЕРАТУРНІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇЇ ГРИГОРІЯ НУДЬГИ

Михайло ЧОРНОПИСКИЙ

кафедра української фольклористики імені академіка Філарета Колесси,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1/345, 79000, Львів, Україна,
тел.: (+38032) 239 47 20, e-mail: folklore@franko.lviv.ua

Розглянуто історико-літературну і культурологічну концепцію Григорія Нудьги в повісті-есе “Не бійся смерті”, акцентовано на цінності й актуальності цього новаторського дослідження та обставинах його публікування в умовах цензури окупаційного режиму.

Ключові слова: Журавницький, Копоть, сатира, лірика, писана література, літературний процес, цензура, рецензування.

1889 року у квітневому числі “Київської Старовини” був опублікований нарис історика і письменника, пізніше дійсного члена ВУАН (з 1918 року) та її другого президента Ореста Левицького (1849-1922) “Очерки старинного быта Волыни и Украины”, в якому описано епізод 1575 року з тривалої судової тяганини на ґрунті поділу маєтностей та родинної образи між шляхтичем Іваном (за польською манерою іменування, Яном) Марковичем Журавницьким (за тою ж манерою, Жоравницьким) та його братом Олександром, ключником і городничим Луцька. Центральним персонажем цього епізоду була Олександрова дружина Ганна, дочка луцького й острозького владики Івана Красненського, який у 1570 році за великий хабар польському королеві Сигізмундові Августу дістав грамоту на цю посаду (тоді спритні ділки в такий спосіб здобували собі посади, маєтності і всі інші привілеї), яка стала вакантною після смерті Марка Васильовича Журавницького, Іванового батька.

Жадібний до багатства владика Красненський дуже швидко показав себе брутальним здирником (замикав і опечатував церкви, вимагаючи викуп, накладав на мирян і привласнював непомірні податки, привласнював церковні коштовності тощо), за що був саркастично охрещений громадою як Борзобагатий. Його дочка Ганна, Олександрова дружина, уже в літах пихата шляхтянка, одягалася, як королева, вела розгульне життя, зневажливо поставилася до освіченої, талановитої на влучне слово братової Олени Федорівни Копоть. Під час бенкету на храмовому святі у травні 1575 року у домі владики між жінками вибухнув скандал, наслідком чого на публічних місцях Луцька, де розміщували королівські та урядові сповіщення, з’явилися листівки з віршем:

Хто йдеш мимо, стань годину,
Прочитай сюю новину.
Чи є в Луцьку білоглова
Як та пані ключникова?

© Михайло Чорнописький, 2010

Page 2

Хоча й вік подойшлий має,
А розпусти не встидає;
Убирається в форботи [мережева],
Леч не дбає про чесноти.
Нащо модли [молитви] їй офіри?
Аби були каваліри!
Лиш малжонок [чоловік] з'їдеть з двора,
Внет тут молодиків чвора;
З ними учти і беседи,
Не вертайся, мужу, теди!
Ой ти мужу необачний!
Зроби жоні бенкет смачний!
Змаж ю лоєм з дхлого хорта,
Ачей зженеш з шкури чорта;
Смаруй кієм над статечность,
Нех забуде про вшетечность [розпусту].

Не тільки у міській громаді, а й по всій Волині цей вірш викликав великий резонанс, а в судовій тяганині за маєтність він став предметом окремого розгляду як злочинний "пашквіль", за який її автора примусили каятися і просити публічного вибачення у його "героїні". За свідченням О. Левицького, вірш був записаний в актові книги луцького і володимирського судів. О. Левицький потрактував твір І. Журавницького "як звичайний епізод родинної незгоди, – писав Г. Нудьга. – А тим часом історики літератури підхопили вірш і тепер його друкують на чолі всіх збірників давньої української поезії, як запис балади «Дунаю, Дунаю» – на чолі збірок пісень" [1, с. 124].

І хоча названий вірш найдавніший твір писаної літератури народною мовою та новим способом віршоскладання, неординарний не тільки формою, а й змістом для тогочасного українського письменства, що показав Г. Нудьга всебічним аналізом лексики, стилістики, поетики твору, укладачі тих збірників давньої української поезії у незвичайність цього факту не вникали [див. 2]. Для Г. Нудьги він став імпульсом фундаментального наукового дослідження тривалістю не менше чверті століття, – десь з 1965 до 1990 року. Дослідник не тільки заглибився в архівні джерела Києва, Львова, а й Вільнюса, Кракова, виписував, фотокопіював, відчитував різномовні рукописи 400-літньої давнини, а й буквально неодноразово ходив по слідах життя і діяльності І. Журавницького – в села Волині Журавники, Свинюхи, Коритниця, Жидичин, Теслугів та до багато інших сіл і присілків, не кажучи вже про міста Луцьк, Дубно, Вільнюс, Острі; Берестечко, Володимир (Волинський) та ін. Він у деталях розкрив родовідне і родинне гніздо І. Журавницького, всіх його ближчих і дальших знайомих, приятелів та недругів, описав тогочасний двірський і громадський побут шляхти, суспільно-політичну атмосферу в період поглинання Польщею Литовсько-руської держави, зокрема в такій її окраїні, як Волинь, культурно-освітнє, національно-церковне становище українців у тих обставинах. Дослідник ретельно і всебічно показав формування й еволюцію вольового і рішучого характеру І. Журавницького, його нетерпимості до кривд і свавілля, розбійного здирництва і грабунків місцевих та королівських князьків-феодалів, що врешті призвело до трагічного фіналу – страти І. Журавницького на початку квітня 1589 року у Варшаві за наказом короля. У Теслугові Г. Нудьга відшукав надмогильну плиту поета, сліди його замку, церкви, біля якої за українським обрядом заповів себе поховати страчений.

Page 3

Окрім того, Г. Нудьга відкрив ще одну дуже важливу грань досліджуваної теми: співавтором сатиричного вірша була талановита дружина І. Журавницького Олена Федорівна Копоть, про яку він якнайретельніше зібрав усі доступні біографічні відомості. Дослідник переконливо показав, що саме Олена проявляла найактивнішу творчу ініціативу і як співавторка віршованої філіппіки і як складачка ліричних, переважно новинкарних творів про драматичні події в краю. Усі факти, якими оперував дослідник, – не домисли автора, а документально засвідчені в архівних рукописних чи друкованих джерелах, на які у кожному випадку є покликання; логічний хід їх аналізу він постійно відкриває читачеві, висловлюючи свої аргументи, гіпотетичні припущення, сумніви.

При цьому Г. Нудьга прагнув якнайповніше пов'язати життя і творчу діяльність авторів із суспільно-культурним контекстом їхньої доби. Саме таким скрупульозним аналітичним шляхом він подав гіпотезу, що автором пісні про татарський полон "Волиночка", яка перегукується з історичним фактом, що у ті часи в недалекому від Теслугова, де проживало подружжя, селі Боремлі героїчно загинули повсталі проти ординців українські дівчата-полонянки, пісні-вірша "Ой мні жаль", в якому чітко акровіршем засвідчене ім'я "Олена", балади "Петрусь", в якій зазначено, що вбитого паном "сховали Петруся в Журавській границі" (родинне село І. Журавського Журавники саме на межі Галичини і Волині, тепер Горохівського району Волинської області) найімовірніше могла бути тогочасна авторка, поетеса і піснярка Олена Копоть-Журавницька. "Отже, в історії української літератури XVI століття маємо незаперечні підстави говорити про двох поетів-аматорів: Івана Марковича Журавницького (1525?-1589) і Олену Федорівну Копоть (1525-?), котрі жили й творили у Вільно, Луцьку та в деяких волинських селах" [1, с. 228] – такий висновок дослідника. І його акцент: "Факт вельми важливий для початків нашої літератури" [1, с. 228].

Саме на висновках, які зробив Нудьга-дослідник зупинимося в цій статті бодай тезисно.

Початком писемної світської поезії в українській літературі треба вважати другу половину XVI ст., і ця нова світська поезія заявляє про себе як у жанрі сатири, так і ліричної поезії, до того ж заявляє народною мовою, реалістичним змістом і новим способом силабо-тонічної версифікації, стаючи таким способом в опозицію теоретичним засадам традиційних шкільних поетик, риторик і пиїтик, на яких творилося геральдичне, панегіричне, епіграмне, емблемне віршування ще цілі століття. Журавницькі, узагальнював дослідник, "своєю сімейною літературною творчістю народною мовою (…) відобразили атмосферу доби часів Відродження на Україні й утвердили соціальну й громадянську силу слова", "культивували не панегірики, а сатиричні й ліричні твори, та ще й простою народною мовою, і тим випередили своїх сучасників. По драматичній, нещасливій долі до Івана наблизився хіба що тільки Данило Братковський" [1, с. 216].

Постаті І. Журавницького й Олени Копоть, які жили і творили в період між Люблінською (1569) та Берестейською (1596) уніями, спонукають істориків літератури уважніше приглянутися до того факту, що в літературній історіографії давнього українського письменства наявні два рівнобіжні річища розвитку літературного процесу. Одне річище офіційно толероване, традиційне старокнижне, канонізоване в змісті і стилі, в церковно-шкільній оболонці, дуже слабо змістом і мовою пов'язане з реальним життям, через що з часом воно міліло і зникало, та друге світське, писемно фіксоване лише за певних умов, як це трапилося з твором названих авторів, коли за "Литовським статутом" українська мова (за тогочасною термінологією, руська) мала

Page 4

право громадянства у школах, державних і приватних справах (на цьому неодноразово наголошував Г. Нудьга у своєму дослідженні), – річище, яке виходило з природного фольклорного середовища та поступово набирало все більшого розмаху та сили. До того ж на Волинській землі більш ніж де інде був відчутний повів духу європейського Відродження, коли творити рідною живою народною мовою "закликали освічені люди всіх народів Європи" [1, с. 227]. І на цьому також неодноразово наголошував дослідник, називаючи тогочасні друковані польські та інші європейські видання – Яна Кохановського, Миколая Рея, Мартина Бєльського, Франциска Скорини та ін. Г. Нудьга дійшов висновку: "Літературне віршування XVI століття так мало виявлене й досліджене з фактичного боку, що творчість двох поетів із Волині мусить мати для нас великий інтерес". Він при цьому резонно запитував "Адже якщо київ-

ська князівна Кунгута Ростиславівна, дружина чеського короля Пшемисла Отокара II, стала першою знаною чеською поетесою, то чому кілька століть не могла бути першою поетесою на Волині дочка шляхтича або міщанина Олена? Адже це не легендарна, а історична особа" [1, с. 230].

Історико-літературні позиції Г. Нудьги фундаментально заперечували ідеологічні директиви імперського москвоцентричного так званого марксистсько-ленінського літературознавства, зокрема щодо давнього українського письменства, з-під якого було викрадено фундамент княжої доби для "древнерусского". Не випадково відділ давньої української літератури в академічному Інституті літератури за владарювання таких прислужників Москви, як Шамота та Маланчук, був ліквідований, а захист, наприклад, докторської дисертації С. Пінчуком про "Слово о полку Ігоревім" обернувся брутальною екзекуцією для українських літературознавців. За московською директивою українська культура, література, як і мова, мали існувати тільки позаду "передової" російської культури.

У зв'язку з цим не можна не звернути увагу на ще один, окрім історико-літературного, дуже важливий аспект дослідницької праці Г. Нудьги "Не бійся смерті". Автор, який пережив тотальний погром усього українського під час сталінської тиранії, голодоморний геноцид своєї нації, був не тільки свідком розправ над людьми не лише за висловлене, а й прочитане заборонене слово. Саме за ненависне імперській Московщині українське слово та почуття національної гідності Г. Нудьгу 10 травня 1945 року сталінські опричники на 10 років запроторили у заполярні табори гулагу, а після смерті кремлівського тирана ті ж московські україноненависники і їх доморощені прислужники цього сумлінного, надзвичайно працьовитого дослідника тримали до пенсії на принизливому становищі упослідженого молодшого наукового працівника, роками маринували його праці, часто просто обкрадаючи їх для забезпечення своєї наукової кар'єри та свого возвеличення. Г. Нудьга в одній з останніх своїх праць з промовистою назвою "Не бійся смерті" знайшов спосіб висловити свій суд душителям української волі і слова: у розправі над поетами далекого XVI ст. він дав дзеркальне відображення розправ над українськими митцями його часу. Саме в 60-80-х роках, коли Г. Нудьга працював над повістю, в Україні відбувалися розправи над Іваном Світличним, Миколою Руденком, В'ячеславом Чорноволом, Зеновієм Красівським, Василем Стусом, Валерієм Марченком і багатьма іншими літераторами. Як відомо, московські яничари вимагали у своїх жертв публічного каяття в замін за волю. І на цю ситуацію резонує автор повісті думками героїні свого твору: "Особливо переживала Олена, бо нема більшого гріха, як зректися свого слова, потоптатися по ньому, хоча б і для спасіння життя або для людського слова" [1, с. 159].

Page 5

В автора повісті ніби ненароком вихоплюються резонансні думки, як, скажімо, після вимушеного каяття на суді Івана й Олени за "пашквіль": "…його можна порівняти з катуванням перших українських поетів. Ось як важко було завойовувати громадську силу й визнання сатиричним віршем у давні часи. (…) Судили поетів! Судили не за вбивство чи кражу, не за розбій чи борги. Судили за небачене – за слово!" [1, с. 154]. В іншому місці дослідник писав: "відчитуємо сторінки першого судового процесу на Україні, в якому звинуваченими були люди, котрі, повірivши у велику силу поетичного слова, наважились застосувати його проти вельможних осіб" [1, с. 158]. Поміж відчитуванням судової справи дослідник вставив свої думки: "вже в 1575 році віршоване слово на Україні мало велику суспільну вагу, його боялися навіть люди, які були біля влади, Як і в усій Європі, поетичне слово на Україні набирало громадянських прав. Це лякало багатьох ворогів вільної думки" [1, с. 158].

Описуючи приміщення Луцького замку, автор зазначив: "Тут і судили наших давніх поетів Івана та Олену. Тут, власне, вперше на Україні відбувся літературний суд за неугодний пануючим вірш" [1, с. 162]. Їх твір, який ледве не коштував їм життя, "став первістком громадянської поезії на Україні" [1, с. 173].

Звісно, про публікування наукової монографії "канонічного" академічного типу з таким сміливим новаторством і такою злободенною націленістю змісту за цензурних умов окупаційного режиму у 80-х роках минулого століття Г. Нудьзі годі було й думати. Така монографія неодмінно ще до видання потрапила би на внутрішнє рецензування остепененним офіціозам від науки, які для влади служили сторожовими церберами "партійності й ідейності", "ідеологічної витриманості стосовно ленінської методології і нетерпимості щодо буржуазного об'єктивізму" і т. ін. Архів ученого багатий на зразки подібних присудів до його праць. Та й таке "просіяне" видання,

навіть якби воно побачило світ, мало хто читав би, а його автор почував би себе просто розбитим. І. Нудьга знайшов іншу форму для свого справді академічного наукового дослідження – белетризовану, у жанрі, за авторським визначенням, повісті-есе. Жанрове визначення дещо умовне, бо аж такого документування джерел та бібліографічних покликань на кожен факт такий жанр не вимагає. Та й сам автор зазначив: "Тільки зафотографованих мною документів у різних архівах, переважно київських, які стосуються родини поета Івана Марковича Журавницького та Олени Федорівни Копоть, у моєму домашньому архіві-зібранні тепер нараховується більше 40. А ще ж є й невиявлене та незафотографоване" [1, с. 229]. "Факти – уперта річ, з них починається наука", – наголошував він. Окремі діалоги, які є у дослідженні, за визнанням автора, потрібні лише для зв'язку викладу змісту.

До речі, у 60-80-х роках українська наукова і творча інтелігенція прагнула белетризованими формами доносити до читача Правду української історії, культури, письменства, науки, – досить згадати видання з серії "Життя славетних", твори Сергія Плачинди, романи і повісті про українських класиків Івана Пільгука та багатьох інших письменників, науковців та журналістів-літераторів.

Завбачливість Г. Нудьги, що керівні титуловані офіціози, прислужники окупаційного режиму в академічних науково-дослідних установах та на кафедрах вищих шкіл, які свою наукову кар'єру робили на препарації (в дусі ідеологічних догм кремлівських правителів) напрацьованого справжніми дослідниками і ніколи й не нюхали архівного пилу, об'єктивно не оцінять його праці, була зумовлена гірким досвідом. Та й атмосфера терору кремлівською шайкою національно свідомої української інтелігенції у 70-80-х роках не дозволяла надіятися на публікування сміливого, новаторського історико-літературного й культурологічного дослідження. Воно роками відле-

жувалося на робочому столі автора. Можливість опублікувати напрацьоване дослідником та ще й у белетризованому жанрі з'явилася в самому кінці 80-х, коли горезвісна імперія зла стала розсипатися.

Першим на рецензійне випробування Г. Нудьга пустив дослідження дещо стриманішого, не так дразливого для совкового мислення змісту працю – історико-культурологічний нарис "Перші магістри і доктори". Та й то не через академічну установу, а через Спілку письменників, в якій рецензентом виявився незашорений ідеологічними догмами Павло Загребельний. "Кілька років тому я познайомився з рукописом Григорія Нудьги, де йшлося про перших українських студентів і магістрів XIV-XVIII ст., – писав він у вступному слові до видання. – Після моєї короткої рецензії автор доповнив свою історичну розвідку, від чого вона, ясна річ, стала набагато цікавішою, хоч, звичайно, й не вичерпною, бо Нудьга чи не єдиний робить тільки перші кроки в цьому питанні. Історія освіти нашого народу, на превеликий жаль, досі зостається абсолютно нерозробленою". І рецензент свою тезу проілюстрував фактами: не знаємо, яку то школу при Десятинній церкві у X ст. заснував князь Володимир, не знаємо синів України серед студентів Геттінгена й Парижа навіть у XVIII ст.

Отримавши позитивний відгук на першу працю, Г. Нудьга подав прихильному рецензентові і другу. І не помилився. "Білі плями" в історії, про які сьогодні так багато й охоче мовиться, – це не тільки про часи близькі, а й про періоди відлеглі, аж до найглибшої давнини. До неї якраз і спрямована ще одна частина книги Г. Нудьги – "Не бійся смерті". Це історія життя одного з перших українських поетів Івана Журавницького, автора сатиричного вірша, здавалося б, без особливих претензій на значення загальнонародне, та ще й історичне, та водночас і цінного саме тим, що саме Іванові Журавницькому судилося стати одним із найперших українських письменників, які покінчили з кількавіковою ерою літературної безіменности, якою, на відміну від точно персоналізованої католицької Західної Європи (Данте, Боккаччо, Петрарка, Шекспір, Сервантес), відзначилася культура православ'я.

Отримавши схвальну рецензію такого відомого й авторитетного, глибокого знавця нашої давнини, як П. Загребельний, Г. Нудьга для видання перекомпонував свої дослідження: на перше місце поставив повість-есе "Не бійся смерті", зробив її заголовною для книжки, а за нею подав і близький змістом історико-культурний нарис "Перші магістри і доктори" – і вийшов цінний історико-літературний та культурологічний конволют.

П. Загребельний наголосив, що "історія значиться іменами, тому розвідка Г. Нудьги про одного з перших українських поетів повинна вважатися документом цінности надзвичайної. Тим паче що в ньому мовиться ще й про одну з перших наших поетес – дружину Журавницького, Олену Копоть" [1, с. 5]. Загребельний-рецензент – науковець і митець! – не проминув увагою кинути промовисту репліку і з приводу обгрун-

тування дослідником суспільної вагомості віршованого слова та боязні ворогів вільної думки вже у далекому 1575 році: “Навряд чи щось змінилося за останні чотириста років, тільки й того, що тепер «велику суспільну вагу» має не саме віршоване, а й прозове і взагалі будь-яке слово”. Він вважав, “що нові розвідки Григорія Нудьги чимало прислужаться нашій культурі й заповнять одну з тих жахливих лакун, які утворилися в нашій історичній пам’яти з причин, від нас не залежних” [1, с. 6].

Нам з приводу сказаного вдумливим рецензентом майже два десятки років тому залишається тільки з сумом додати: поки у тій жахливій лакуні безпам’ятства витає ще сопух гнилизни рабського совкового мислення, що затьмарює національну свідомість і почуття національної гідності у значної частини керівних осіб від влади і нау-

ки, ні належного пошанування пам’яті відкопаних многотрудним Г. Нудьгою діячів нашої культури, ні гідного поцінування сподвижництва самого дослідника не буде.

Але наше сумління спонукає нас змінювати цю інертну атмосферу.

---

1. *Нудьга Г.* Не бійся смерті. Київ: Радянський письменник, 1991.

2. Українська поезія. Кінець XVI – початок XVII ст. / Упорядники *В. П. Колосова, В. І. Крекотень*. Київ: Наукова думка, 1978.

THE MOST ANCIENT VERSE SATIRE IN LITERARY INTERPRETATION OF HRYHORIY NUD’HA

Mykhaylo CHORNOPYSKYY

Filaret Kolessa Ukrainian Folklore Studies Department,
Ivan Franko National University in L’viv,
1/345, Universitets’ka str., 79000, L’viv, Ukraine,
tel.: (+38032) 239 47 20, e-mail: folklore@franko.lviv.ua

H. Nud’ha’s history, literary and cultural concept is viewed on the base of essay “Ne biysia smerti” (“Don’t be afraid of death”). Actuality and value of H. Nud’ha’s research is accented as well as circumstances of publishing of the work while occupation regime.

Key words: Zhuravnyts’kyy, Kopot’, satire, lyrics, written literature, literary process, censorship, review.

САМАЯ ДРЕВНЯЯ СТИХОТВОРНАЯ САТИРА В ЛИТЕРАТУРНОЙ ИНТЕРПРЕТАЦИИИ ГРИГОРИЯ НУДЬГИ

Мыхайло ЧОРНОПЫСКИЙ

кафедра украинской фольклористики имени академика Филарета Колессы,
Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1/345, 79000, Львов, Украина,
тел.: (+38032) 239 47 20, e-mail: folklore@franko.lviv.ua

Рассмотрено исторически-литературную культурологическую концепцию Григория Нудьги в повести-эссе “Не бойся смерти”, акцентировано на ценности и актуальности этого новаторского исследования и обстоятельствах его публикации в условиях цензуры оккупационного режима.

Ключевые слова: Журавныцкий, Копоть, сатира, лирика, письменная литература, литературный процесс, цензура.

Стаття надійшла до редколегії 27.10.2008
Прийнята до друку 30.04.2009